

ЛІТЕРАТУРА

Бетко 2003: Бетко І. Українська релігійно-філософська поезія. Етапи розвитку. – Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2003. – 240 с.

Библ.: Библийская энциклопедия. – М., 1990. – 903 с.

Кононенко 2004: Кононенко В. Концепти українського дискурсу. – Київ - Івано-Франківськ: Плай, 2004. – 248 с.

Маслова 2004: Маслова В. А. Когнитивная лингвистика: Учебное пособие. – Минск: Тетра Система, 2004. – 320 с.

Розвиток: Розвиток філософської думки в Україні: Курс лекцій. – К.: ВІПОЛ, 1994. – 268 с.

Сковорода 1973: Сковорода Г. Повне зібрання творів: В 2-х т. – К.: Наук думка, 1973. – Т. I. – 531 с.

СУМ: Словник української мови: В 11 т. – К.: Наук. думка, 1970-1980.

Слухай 1995: Слухай Н. В. (Молотаева). Художественный образ в зеркале мира этноса: М. Лермонтов, Т. Шевченко. – К., 1995. – 486 с.

ФС: Філософський словник / За ред. В. І. Шинкарука. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.

Wiltschynska Tetjana. Das Gott-Konzept in der poetischen Sprache von Skovoroda. *Der Artikel ist einem von den berühmtesten Konzepten in dem schöpferischen Schaffen von Skovoroda gewidmet. Es geht um Gott-Konzept. Es sind seine Hauptbedeutungen als Verständnissubjekt, Objekt und Subjekt des Vergleiches entdeckt.*

Die Schlüsselwörter: die poetische Sprache, das Konzept, das Bild.

Ольга Жирик (Тернопіль)

ДЕТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЯ ЯК ВИЯВ ДИНАМІКИ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОЇ СИСТЕМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті проаналізовано погляди українських науковців на процес детермінологізації. Уточнено сутність поняття „детермінологізація”. Розглянуто механізми зміни стилістичного статусу термінів.

Ключові слова: *лексико-семантична система, детермінологізація, термін, загальноживане слово, дефініція, поняття.*

Словниковий склад української мови як гнучка і відкрита система зазнає постійних трансформацій. Динаміка лексичного рівня визначається симбіозом причинно-наслідкових змін, зумовлених взаємодією інтралінгвальних та екстралінгвальних чинників. На сучасному етапі розвитку літературної мови одним із найбільш продуктивних трансформаційних процесів є детермінологізація лексичних одиниць. В українському мовознавстві студіювались окремі аспекти проблеми зміни статусу термінів (О. Муромцева, Ф. Нікітіна, Т. Панько, Н. Непійвода, Г. Мацюк, Л. Симоненко, О. Стишов, А. Крижанівська, Л. Струганець та ін.), проте комплексне спостереження над термінами, що мігрують зі своїх терміносистем до загальноживаного номінативного фонду засвідчує актуальність окресленої проблеми у теоретичному і практичному плані. Значення дослідження детермінологізації лексичних одиниць увиразнюється у зв'язку з важливістю його результатів для лексикографії практики: укладання загальномовних словників різного типу. Метою нашої розвідки – уточнити й науково обґрунтувати сутність поняття „детермінологізація”, розглянути механізм зміни стилістичного статусу термінів.

Детермінологізація лексичних одиниць була і залишається одним із найбільш інтенсивних процесів розвитку лексико-семантичної системи української мови. Активізацію виходу термінів за межі власне термінологічного вживання варто пов'язувати, на нашу думку, із зростанням впливу засобів масової інформації на формування сучасного мовного еталону. Звичайно, не можна заперечувати чи применшувати значення інтралінгвістичних чинників, що пов'язані із системним характером мови, та саме екстралінгвальна сфера дійсності стає каталізатором різноманітних трансформаційних процесів у мовній системі. Сучасні мас-медіа засвідчують активне функціонування детермінологізованих номенів із різних терміносистем, а відтак масове вживання колишніх термінів чи утворених від них нових значень дає підстави фіксувати їх у загальномовних словниках.

Висвітлення явища детермінологізації у лінгвістичній літературі

пов'язане із опрацюванням загальних тенденцій розвитку мовної системи (лексичного рівня). Окремим дослідженням процесу міграції термінів до загальноновживаної лексики, є робота Н. Непийводи [Непийвода 1983], в сучасній лінгвістиці немає.

Мовознавчі студії, що певним чином репрезентують маніфестовану проблему, можна розподілити за орієнтовними хронологічними проміжками. Так, О. Муромцева розглядає процес детермінологізації в контексті розвитку лексики кінця ХІХ – початку ХХ ст. Автор пише, що “це явище було практично новим в українській літературній мові і сигналізувало про початок важливих змін не лише в самій мові (інтелектуалізація, поглиблення ознак книжності), але і в рівні культури і освіченості її носіїв” [Муромцева: 121]. Детермінологізовану лексику 80-х років ХХ ст. описують також Ф. Нікітіна [Нікітіна], Н. Непийвода та Г. Мацюк. Н. Непийвода зазначає: “Термінологічна лексика, обслуговуючи певні вузькі галузі науки, все ширше входить у склад загальноновживаної лексики, набуваючи нових значень і поповнюючи традиційні синонімічні ряди” [Непийвода: 1]. В останніх наукових студіях аналіз процесу детермінологізації відбувається в руслі основних тенденцій розвитку словникового складу української мови. О. Стишов зауважує: “У сучасних українських ЗМІ паралельно з термінологізацією спостерігається значно активніший процес детермінологізації” [Стишов: 232]. Л. Струганець вивчає поняття детермінологізації у процесі дослідження динаміки лексичної норми за лексикографічними джерелами. Дослідниця наголошує на актуальності проблеми відображення детермінологізованої лексики в лексикографічній практиці та визначає, що “істотною є обсервація механізму змін, спричинених масовою інтродукцією термінів до загальноновживаного номінативного фонду” [Струганець: 245].

Практично всі дослідники, які певним чином аналізували питання транспозиції термінів, переважно визначають цей процес як “перехід термінів із вузько спеціалізованої сфери використання у загальноновживану лексику”. У чому ж полягає сутність процесу детермінологізації? Що відбувається із лексичною одиницею в період зміни стилістичного статусу?

При з'ясуванні сутності процесу детермінологізації необхідно відштовхуватися від змісту понять “термін” і “слово”. Існує велика

кількість дефініцій терміна, якими оперують вітчизняні та зарубіжні лінгвісти. Усі визначення наголошують на понятійній природі терміна. Одні вчені вважають, що термін називає поняття “термін – це слово чи словосполучення спеціальної сфери вживання, що є назвою наукового чи виробничо-технічного поняття і має дефініцію” [Крыжановская, Симоненко: 11]; “термини визначаються як доміанти системи понять (реалій) науки, техніки, офіційної мови і є їх відображенням у виробництві, суспільному житті чи їх окремих сферах” [Крыжановская, Симоненко: 15].

Інші дослідники зауважують, що термін визначає поняття: “термін - це слово, стійке словосполучення, що визначає і певною мірою класифікує в даній системі наукової термінології певне наукове поняття” [Коваль 1965: 158]. Однак ми не можемо протиставити слово загального вжитку терміну на основі його понятійної співвіднесеності, оскільки слово, як і терміноодиниця, теж здатне реалізовувати номінативну функцію, називаючи певне поняття. При розмежуванні лексеми термінологічної семантики і лексеми загального вжитку варто акцентувати на природі поняття.

На думку Л. Лисиченко, “поняття створюються шляхом визначення певних суттєвих рис предмета чи явища” [Лисиченко: 14]. Варто додати, що поняття – це абстракція безумовно двопланова, оскільки на матеріальному рівні воно здатне відображати сублімовані ознаки реальних предметів чи явищ, а в ідеальному ракурсі спроможне доносити до свідомості певну ідею, оскільки створенню будь-якого поняття передуює уявлення про нього. Відмінність між науковим поняттям (що лежить в основі терміна) та ненауковим (яке назване словом) полягає у різному ступені узагальнення. Тобто поняття спеціальної сфери знань здатне відображати ознаки, що утворюють сутність реалії, більш суттєво, правильно і точно. Відтак, можемо протиставити умовній системі ненаукових понять певну кількість систем понять наукових (згадана кількість відповідає множині наявних у мові терміносистем). Тому на рівні логіки процес детермінологізації визначається як перехід наукового поняття, що втрачає певні ознаки, у систему ненаукових понять. Будь-яке поняття здатне реалізувати себе в мовній системі лише внаслідок набуття певного словесного позначення. Отже, на лінгвістичному рівні детермінологізацію варто пов’язувати із дефініцією.

Наявність дефініції у терміна – необхідна умова його термінологічного статусу. На цьому наголошують практично усі лінгвісти: О. Пчелінцева (“терміном може бути будь-яке слово, якому дана чітка дефініція, що визначає певне поняття і жорстко обмежує понятійну сферу...” [Пчелінцева: 5]), А. Крижанівська, Л. Симоненко (“як категорія дефінітивна терміни повинні підкорятися суворим правилам адекватності змісту спеціального слова і спеціального поняття” [Крижановская, Симоненко: 33]), О. Радченко (“термін має специфічну функцію – дефінітивну, якій підпорядковані усі інші” [Радченко: 18]) тощо. Дефініція – це точне, строге, логічне наукове визначення, що складається із певного набору специфічних ознак, які відображають наукове поняття і репрезентують його зміст. Отже, у процесі транспозиції поняття із спеціальної системи в систему загальних понять дефініція виконує роль своєрідного “лакмусового папірця”, оскільки термін може розірвати зв’язки зі своєю терміносистемою у випадку вилучення певних складників дефініції. Іншими словами, дефініція захищає термінологічну одиницю від семантичних змін і трансформацій, що визначають перебіг процесу детермінологізації.

Детермінологізація – це процес міграції терміна із своєї терміносистеми до загальноживаної лексики, що реалізується шляхом зміни контексту функціонування терміноодиниці із спеціального на неспеціальний. Реалізація термінолексеми в неспеціальному контексті зумовлена індивідуально-авторським використанням спеціального номена, яке залежить від особливостей мовленнєвої ситуації, мети висловлювання, що є okazіональною в конкретному випадку. У разі поширення терміна в неспеціальних контекстах перш за все змінюється його призначення (називати спеціальне поняття), що призводить до трансформації змістового наповнення, яке на лінгвістичному рівні визначається дефініцією.

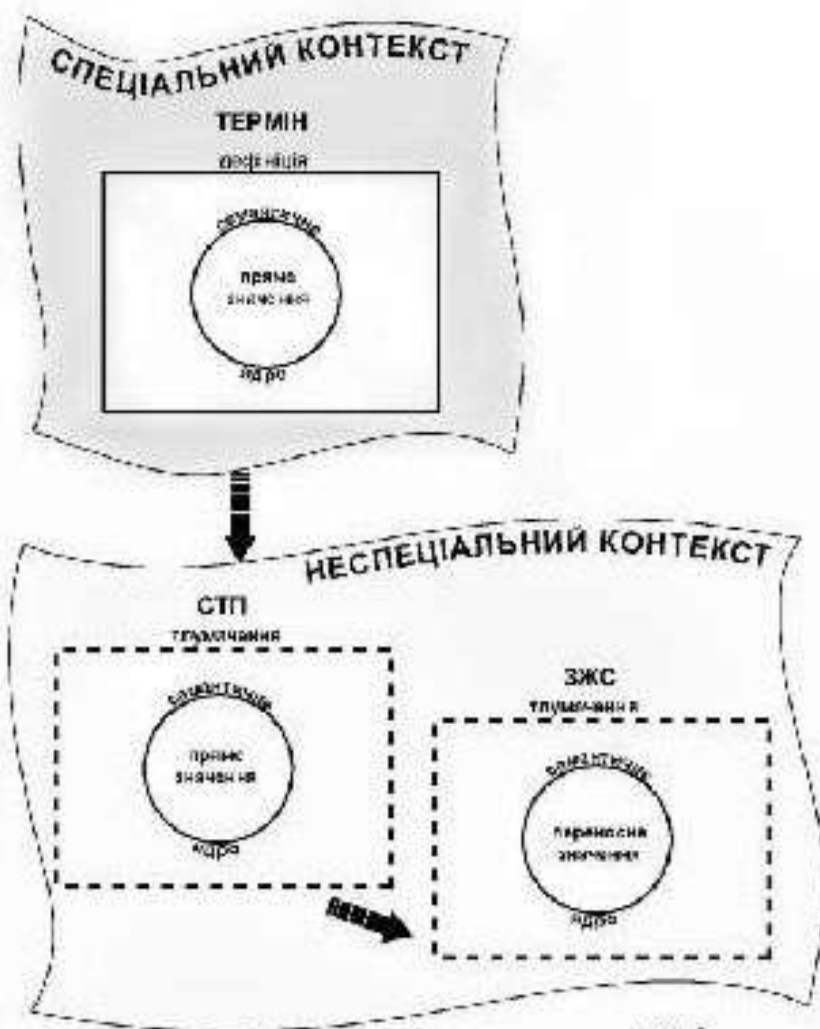
Мовознавці констатують, що реалізація термінів у неспеціальних текстах відбувається дwoяко: терміни можуть використовуватись і в прямому, і в переносному значеннях. Одні науковці (О. Муромцева) пропонують вважати детермінологізованим той термін, що функціонує поза межами терміносистеми у переносному значенні, а детермінологізацію пов’язують із “використанням окремих термінів ... у переносному значенні” [Муромцева: 121]. Інші (Т. Панько,

Г. Мацюк) зауважують, що детермінологізованим може бути термін й у прямому значенні, оскільки в процесі переходу спеціального номена до загальноживаного номінативного фонду відбувається вилучення із дефініції терміна певних складових ознак, тобто спрощується його компонентний склад: “міграція термінологічних значень в систему загальноживаної лексики української мови здійснюється шляхом реалізації в ній їх неповного складу термінологічних сем.” [Мацюк: 154].

Симбіозом цих двох поглядів є вже сформована в мовознавстві традиція поділу процесу детермінологізації на два види. Ф. Нікітіна пропонує розрізняти часткову та повну детермінологізацію: часткова пов’язана із використанням у неспеціальних контекстах термінолексики у прямому значенні, повна відбувається у випадку утворення на основі прямого значення переносного. Н. Непийвода зазначає, що детермінологізація може бути або функціональною, або семантичною: “Детермінологізованими потрібно вважати всі терміни, що використовуються в загальнолітературних контекстах. При цьому частина їх піддається функціональній детермінологізації (або детермінологізації в широкому сенсі). Інша частина, ввійшовши в склад загальнолітературної мови, розвиває нові значення – в цьому випадку варто говорити про семантичну детермінологізацію, або детермінологізацію у вузькому сенсі” [Непийвода: 9]. Науковець наголошує на непов’язаному характері цих двох мовних явищ, тобто функціональну детермінологізацію ні в якому випадку не можна позиціонувати як часткову семантичну.

На нашу думку, не варто виділяти види або типи детермінологізації, оскільки детермінологізація – це процес лінійний, послідовний, що членується на певні стадії, етапи. Обсервований процес розгортається таким чином. Спочатку термін виходить за межі своєї терміносистеми та використовується в неспеціальному контексті в прямому значенні з метою стилістичного маркування висловлювання. Ця стадія функціонування терміна передбачає реалізацію неповного складу його компонентної структури, що названа дефініцією. Зазначене відбувається як наслідок інтуїтивного тлумачення терміна неспеціалістом, під час якого мовець використовує спрощений набір дефінітивних ланок. Надалі колишній термін може розвивати переносні значення на основі метафоризації,

метонімізації, генералізації однієї із сем компонентного семного складу (див. мал.). Розгалужена значеннева сітка тепер уже загальноновживаного слова може поповнюватись і новими прямими значеннями.

мал. 1

СТП - слова термінологічного походження

ЗЖС - загальноновживане слово

Детермінологізація є надзвичайно продуктивною в сенсі збагачення словникового запасу української мови новими значеннєво-номінативними ресурсами. З огляду на це загострюється проблема адекватного відображення результатів цього процесу в сучасній лексикографічній практиці. Словники сучасної української мови репрезентують не лише випадки неадекватної кваліфікації стилістичного статусу лексем, але й маніфестують відсутність у своїх реєстрах нових значень детермінологізованих номенів, що активно

використовуються мовцями на сучасному етапі. З огляду на зазначене обсервована проблема залишається актуальною та потребує подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

Крыжановская, Симоненко: Актуальные проблемы упорядочения научной терминологии / Крыжановская А. В., Симоненко Л. А. – К.: Наукова думка, 1987. – 160 с.

Даниленко: Даниленко В. П. Лексико-семантические и грамматические особенности слов-терминов // Исследование по русской терминологии. – М.: Наука, 1971. – С. 7–119.

Коваль: Коваль А. П. Синоніміка в термінології // Дослідження з лексикології та лексикографії. – К.: Наукова думка, 1965. – С. 157–169.

Лисиченко: Лисиченко Л. А. Лексико-семантична система української мови. – Харків: Вид-во при ХДУ “Вища школа”, 1997. – 129 с.

Мацюк: Мацюк Г. Т. Роль терминологии в обогащении значений общеупотребительной лексики украинского языка: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02. – Львов, 1986. – 192 с.

Муромцева: Муромцева О. Г. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX – на початку XX ст. – Харків: Вид-во при ХДУ “Вища школа”, 1985. – 152 с.

Непийвода: Непийвода Н. Ф. Детермінологізація як результат взаємодії загальнолітературної та термінологічної лексики: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02. – К., 1983. – 167 с.

Нікітіна: Нікітіна Ф. О. Семантичні та словотворчі проблеми сучасної термінології. – К.: Вид-во при КДУ “Вища школа”, 1978. – 30 с.

Пчелінцева: Пчелінцева О. Е. Лексичні основи міжнародної термінології. Конспект лекцій та дидактичний матеріал. – Черкаси: Вид-во при ЧДТУ. – 2003. – 80 с.

10. Радченко 2000: Радченко О. І. Мовна норма і варіантність в українській науковій термінології: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02. – Харків, 2000. – 187 с.

Стишов: Стишов О. А. Українська лексика кінця XX століття (на матеріалі засобів масової інформації). – К.: Вид. центр КНЛУ. – 2003. – 387 с.

Струганець: Струганець Л. В. Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ століття. – Тернопіль: Астон, 2002. – 352 с.

Olga Zhyryk. Determinologization as manifestation of dynamic lexic and semantic system of modern Ukrainian language. *The article deals with the analysis of Ukrainian scientists' views on the process of determinologization. The author makes the meaning of the notion "determinologization". More exact and examines the changes of stylistic status of terms.*

Key words: lexic and semantic system, language, determinologisation, term, word in general use, definition, idea.

Олександра Задорожна (Тернопіль)

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТУ

У статті проаналізовано погляди українських та зарубіжних мовознавців на концепт. Зроблено розмежування термінів концепт, значення і поняття. Описано вербалізатори концепту: синоніми, антоніми, тематичні групи, лексико-семантичні групи, лексико-семантичні поля, фразеологічне та конотативне значення.

Ключові слова: концепт, вербалізатор концепту, значення, поняття, семантичні мікросистеми та макросистеми.

Термін „concept” (від лат. conceptus – думка, поняття) виник в англomовній філософській традиції та увійшов до наукової термінології як абсолютний синонім терміна „поняття”. У мовознавчих науках концепт став трактуватися як „форма репрезентації знань у свідомості людини” [Попова: 10]. Це зумовлено зміною підходів до вивчення семантики: замість пояснення значень лексеми в центрі уваги науковців опинилося з'ясування підсвідомого змісту слова і його ролі у спілкуванні, а також віддзеркалення його у внутрішньому світі людини. Тому метою наших студій є аналіз теоретичних основ дослідження концепту; розмежування термінів концепт, значення і поняття, опис вербалізаторів концепту.